

BOLLER OP BOLLER NED

Tilsyneladende umotiveret anbragt som brødlignende klumper, stikker antrakonitbollerne i alunskiferen på Bornholm klart af fra omgivelserne. Intet under, at mennesket tidligt begyndte at fundere over, hvordan disse boller kunne være blevet dannet, og hvorfor de nu sad, som de sad, i skiferen i åbrinken.

Antrakonitbolle i alunskiferprofilen ved Læså, Bornholm. Foto: V. Poulsen.

En af forklaringerne gives i det danske folkesagn om pigen, der skulle bringe brød fra sin madmoder til sine fattige forældre. Da hun lagde brødet i dyndet ved et vadested for at komme tørskoet frem, forvandlede brødet til sten, og både stenen og pigen sank til bunds i muddret.

Også flintestenen af form som to sammenhængende rundstykker er blevet opfattet som forstenede brød "af den almindelige slags finere Hvedebrød". Men som det anføres i den efterfølgende artikel, delte den danske oltidsforsker Ole Worm (1588-1654) ikke denne opfattelse. Hvedebrødet var - ligesom Natteravn- en i VARV sidste sommer - et "Naturspil i sten". - Men hvilken skæbne fik de forstenede brød, som fra Ole Worm's Museum overgik til Frederik den Tredies "Kongelige Kunst- og Rarietetskammer" på Københavns Slot - og der blev suppleret med nogle "nybagte" eksemplarer?

Den følgende artikel om de forstenede brød har tidligere været trykt i *Medi-*

cinsk Forum (1983 nr. 5), og VARVs redaktion er taknemlig for, at forfatteren, professor E. Snorrason, har givet tilladelse til, at den også bringes i VARV, som når en større læserskare.

(a.b., red.)

STENE FOR BRØD

af E. Snorrason

Et gammelt vandresagn fortæller om brød forvandlet til sten. Forvandlingen kunne ske, når gerrige personer på anfordring nægtede at skænke fattige slægtninge nybagt brød, eller når brød vanhelligedes ved, at småpiger trådte på det for at bevare deres pæne sko, når de skulle passere dyndede vadesteder.

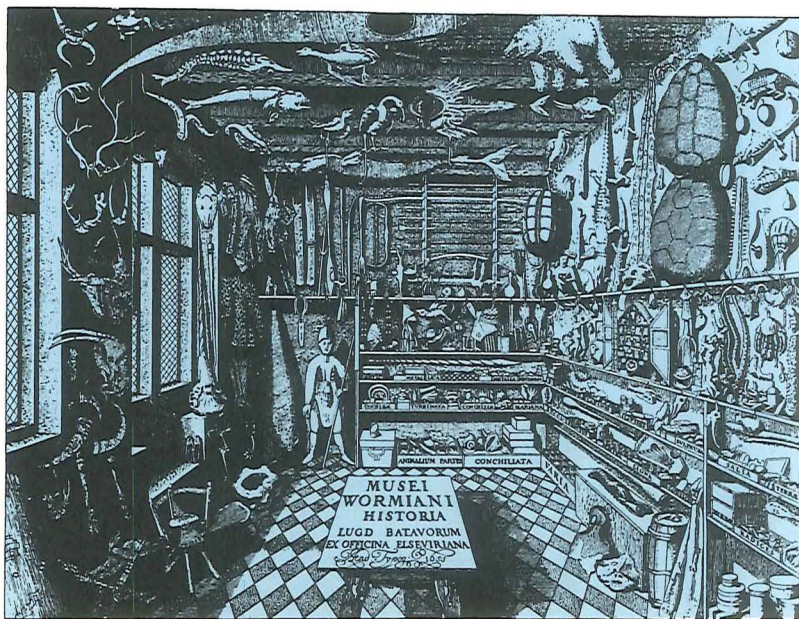
"Thieles Folkesagn" (1843) omtaler sådanne sagn, H.C.Andersen har i sine Eventyr digtet om "Pigen med brødet" - og dr. phil. *Georg Galster* har i 1941 i "Festskriftet til Hugo Mathiessen" skrevet en strålende oversigtsartikel om den kulturhistoriske baggrund for "De forstenede brød".

De forstenede brød er omtalt allerede i Snorra Sturlason's "Kongesagaer", hvor en norsk tjenestekvindes nybagte brød blev til sten, da hendes herre, greven, bød hende at bage brød på Hellig Olavs Højtidsdag.

Den danske oltidsforsker *Ole Worm* (1588-1654) havde et par forstenede brød i sit museum. Et af dem fik han forærende af sognepræsten ved Holmens Kirke. Præsten havde under sin tid ved Noseby Kirke i Skåne set adskillige sådanne brød placerede ved skånske kirkealtre. Worm anfører i sit berømte katalogværk *Museum Wormianum* (1655), at "disse Brød aldrig har været virkelige Brød, men et Naturspil i Sten".

Worms samling i hans bolig på Frue Plads inlemmedes efter hans død i Det kongelige Kunst- og Rarietetskammer på Københavns Slot, hvor kong Frederik III, Danmarks vel nok lærdeste majestæt, sikrede sig flere til, bl.a. fra kirker på Bornholm. I 1660 modtog han således et fra Aakirke, hvor det henlå efter enke Margreta Claus Kams, der havde nægtet en tigger et stykke brød. Det findes afbildet i kielerprofessoren Johann Daniel Majors beskrivelse af en autokratisk rejse til Norden i 1693. Det var 25 cm i bredden og 16 cm i højden.

Rejsebeskrivelsen er desværre ikke trykt, men foreligger i manuskript i Det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Samling Nr. 365 Fol.).

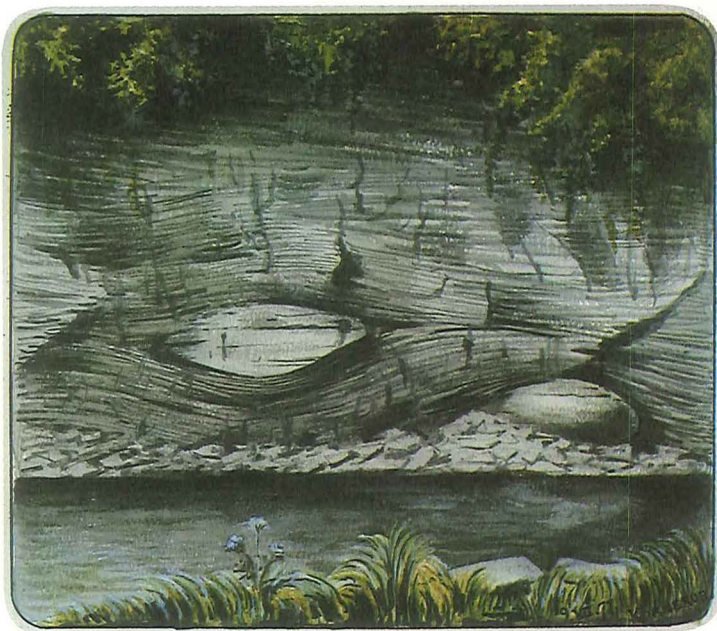

Figur 1. Ole Worm's museum, som det er afbildet i titelkobbersticket til bogen *Museum Wormianum* fra 1655. På anden nederste hylde til højre ses *Lapides*. Her kan de forstenede brød have været placeret.

I alt nåede Frederik III at samle syv sådanne forstenede brød på kunstkammeret, hvor de var genstand for det besøgende publikums undren endnu i 1804, men lærde videnskabsmænds vankundighed underkendte interessen for slige kuriøse overleveringer - og efter overflytningen i 1826 til Det kgl. naturhistoriske Museum synes de at være blevet kasserede. Som dr. Galster i sit arbejde fra 1941 anfører, "vi blev et lille Folkeminde fattigere".

Hvad er da forstenede brød? Det har ved nærmere undersøgelser vist sig at være antrakonitboller inlejrede i alunskifer. På Geologisk Museum i København har den lærde medicinhistoriker fru *Anne-Liese Thomassen* fremdraget en meget smuk farvestifttegnning (fig. 2) af sådanne "antrakonitboller" i alunskifer fundet ved Læsaa i Bornholms Sønderherred. Kunstneren var den for Grønlands-ekspeditioner kendte geolog *Andreas Nicolaus Kornerup* (1857-81).

Men endnu en majestæt fattede interesse for slige forstenede brød. Under sit besøg i København i 1716 udbad Zar Peter den Store sig et eksemplar. Det ordnedes ved, at den danske konge lod sit fine bornholmske eksemplar dele (midt?) over og ved sin kammertjener *Mons Hoffmann* lod det "petrificierte

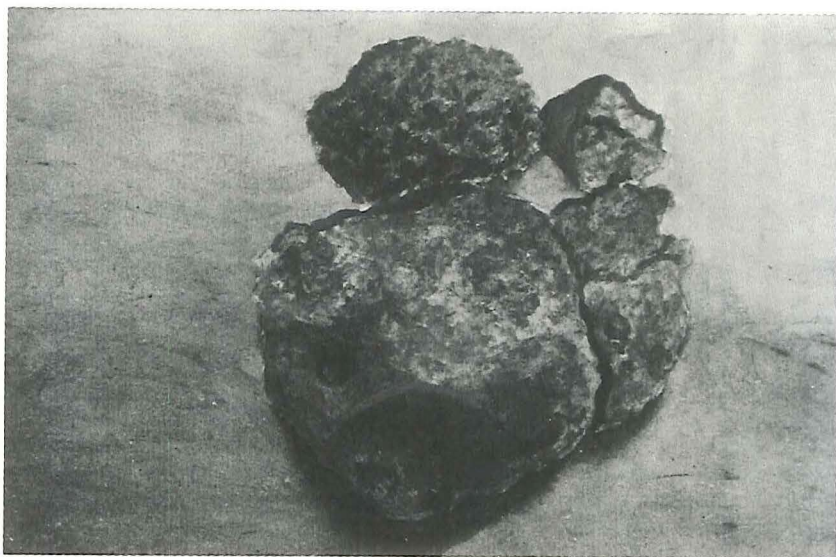
Alliinskifer med Antrakonit-Boller ved Læså.

Figur 2. A. Kornerup's farvestifttegning af antrakonitboller i alunskiferen ved Læså. Tegningen er udført 9. juli 1877 og opbevares på Geologisk Museum i København. Foto: Preben Nielsen.

Brot" overbringe til Zaren. Det "Frappierte den nicht eben aber - gläubischen Zaren", som Erik Pontoppidan anfører det i sin "Kirkehistorie" fra 1761.

Nu var håbet jo, at russerne havde passet bedre på en sådan rarietet! Ved fru Thomasens initiativ lykkedes det fra geologen, professor I. Schafranovsky, der er kendt for sine studier over Niels Stensens krystallografiske arbejde, at få oplysning om Zar Peter's eksemplars skæbne i det af Zaren oprettede prægtige kunstkammer i St. Petersburg (nu Leningrad). Det blev i følge en fortegnelse over kunstkammerets sager (1862) anbragt sammen med "en slags træsko, som laplændingene bar". Til gengæld udbad Zaren sig, at det københavnske Rarietetskammer opbevarede "russiske boldtræer (eller boldspil ?)".

I 1965 publicerede Schafranovsky's niece, fru Tamara Schafranovsky, der er ansat ved Kunstkammeret i det russiske Videnskabernes Akademi, et større arbej-

Figur 3. Fotografi af den gamle akvarel, der gengiver det forstenede brød i Kunstammeret i St. Petersborg. Foto: I. Schafranovsky.

de "Über die Schätze der Kunstammer nach den Zeichnungen vom XVIII Jahrhundert", hvor hun oplyser, at kunstammeret 1747 var udsat for en større brand. Mange exponater forsvandt ved den lejlighed - vi kender til det, fordi den danske professor C.G.Kratzenstein (1723-95), der dengang virkede i St. Petersborg, da var med til at restaurere den ved lejligheden ødelagte berømte Gottorpske globus. Også det forstenede brød gik tabt, men i Akademiets arkiv findes en gammel akvarel (fig. 3), der gengiver stenbrødet. I følge professor Schafranovsky (maj 1982) er stenbrødet i Kunstammerakvarellen 28 cm i diameter - det danske brød var før halveringen "25 cm i bredden" - og stenens farve er rødlig-brun.

Er de forstenede brød korporligt forsvundne, så findes de dog gengivne kunstnerisk i såvel Leningrad som i København. Cand.art. *Steen Jensen* ved Nationalmuseets Møntsamling har endvidere i breve fra skaberen af Det kgl. danske Selskab til den nordiske Histories og Sprogs Forbedring, Geheimearkivar Jacob Langebek (1710-75), fundet beskrivelse af nogle stenbrød, denne så under sin rejse i Rusland, Livland og Polen i 1754. Brevene findes i Nationalmuseet og afventer trykt udgivelse.

For venlig hjælp ved udarbejdelsen af denne lille kurositet takkes cand.art. J. Steen Jensen, København, professor I. Schafranovsky, Leningrad, og arkivar A.-L. Thomasen, København.